

Egri Zsolt
**„AZ ÉLET MEGY
 TOVÁBB”**

Eörsi István elbeszéléseiről

Általában nehéz harminc év írói termését minősíteni, egyetlen írásban átfogni azt a sokszínűséget, ami ennyi év anyagát jellemzi, ám Eörsi István esetén mintha könnyebb volna a recenzens feladata, hiszen karakterisztikus személye és írásai között sok a kapcsolódási pont. Ez nem feltétlenül merül ki abban, hogy élettörténetének számos eseményét feldolgozta műveiben, inkább jelenti azt, hogy világlátása, tapasztalatai elválaszthatatlanok publikációitól és azok sorsától.

Különösen hangsúlyoznunk kell a fenti megállapítás korunkban, hiszen a szöveg autonómiáját emeljük ki többnyire, elfeledkezve arról, hogy egy szöveg történetét nem lehet teljesen függetleníteni alkotójától. Igaz ez *A csomó* című kötetre is, mert bár Eörsi szándékoltan „megtisztítottan” nyújtja át könyvét, önmaga jelzi az ajánlásban, hogy együtt olvasható publicisztikai gyűjteményével (megjelentek *Az ötlábú bárány* címen, *Pesti Szalon*, 1996). Például a *Legyet fogtam a miniszternél* című novellája egy korábbi kötetében magyarázó kommentárral jelent meg, rámutatva az átfedésekre, most a „kísérőszöveg” átkerült a közéleti írásokhoz a műfaji tisztaság érdekében. Szellemes fricska mindazoknak, akik az értelmezés elégséges feltételének tartják a műalkotást magát; bár nem célunk nekünk sem, hogy a monográfiák módszertana szerint figyelembe vegyük Eörsi István élettörténetét, feltétlenül jelezni kellett azt az alapvető hiányosságot, ami végigkíséri a kötetre koncentráló értelmezéseinket.

Eörsi intellektuális szerző; tükröződik ez nyelvileg is fegyelmezett, meggondolkodtató írásaiban, és alátámasztják találó kérdései, magyarázattal felérő okfejtései, önmagukon túlmutató történetei. Így van ez még akkor is, ha jó pár írása történelmi kontextushoz kötött, s utalásaik egyértelműnek tűnnek a múltat valamelyest ismerők számára. Nem tagadható le, hogy *A tréfa* című novella megértésénél mellőzhetetlen az 1952-es dátum fontossága, s az sem kétséges, hogy a Rákosi-éra miliójét híven rekonstruálja, de másodlagos ez a konkrétság távolabbi céljait illetően. Mert tapasztalatait, vagy az egy helyzetben bennrejlő lehetőségeket apropónak gondolja, úgy vélvén, hogy azoknak általánosabb üzenete lehet az ember számára, hogy a valamilyen képp jelentős, megfejtendő események háttérében mélyebb tanulságra lelhetünk. Az üzenetszerűség, a tanulság extrapolációs lehetősége azt sejteti, hogy novelláinak legszorosabb sajátja a példázatjelleg.

A példázatok természetükből adódóan mindig szorosan fűződnek eszme- és hitvilágokhoz, valamint a morál kérdésköréhez. Ha Eörsi István elbeszéléseit a marxizmus eszmerendszerére vetítjük, világos lesz, hogy szinte kivétel nélkül negatív példázatok, ez magyarázza metsző íróniáját, végletekig vitt szarkazmusát. Az óvatosság azonban nem árt, hiszen ironiája, példázatai differenciáltak,

mást jelent a modora például *A nagy újság* esetén, ahol szatírának minősül, és mást az *Egy beszélgetés* szánakozást keltő történetében. Ráadásul nem kizárólag a marxizmus „nagy narratívájától” rettent el, hanem minden veszélytől, ami esetlegessé tesz bennünket, egzisztenciánkat kétségbe vonja. A példázatok erkölcsi tartalma úgyszintén lényeges, hisz a morál megkülönböztetésekre épül, preferálás és elutasítás oppozíciója osztja meg, ítélt pro és kontra. A negatív példázatok viszont vagy felcserélik az értékeket, vagy elbizonytalanítanak minket a dolgok becsét illetően, ezáltal egzisztenciális állásfoglalásra kényszerítenek. Központi kérdés így is *A csomó* elbeszéléseiben a személyiség és a morál összefüggése. Jogos az egyik novellahős vádja: „Maga mindig személyekben gondolkodik.” [*Egy sakkparti és előzményei*] Eörsinél minden magatartás egyben erkölcsi kérdés is, mert viselkedésünk személyiségünket körvonalazza, azt minősíti, s a szerző negatív példázatai egyszerre rántják le a leplet az egyénről, de arról az inerciarendszerről is, amibe helyeződnek.

A kötet tagolása tematikus, ciklusai nem a keletkezői időrendet követik, hanem egy-egy gondolat köré csoportosulnak, ezért érdemes a könyv ismertetését eszerint végezni. Három téma vonul végig a művön, amiben az ember a morál kérdésével szembesül; a külső hatalom, a másik személy és a művészet viszonylata, rendszeresen ezek törzsébe oltódnak az egyes alkotások.

Legelső ciklusa a *Legyet fogtam a miniszternél*, s remekbeszabott novelláiban a személyiséget a hatalom koordinátájában vizsgálhatjuk, mely hatalom nem feltétlenül jelent politikai rendszert (lásd a *Csattanó nélkül-t*, ahol pusztá fizikai fölényről van szó), még csak emberi felsőbbiséget sem, hiszen például *Az anya* a politikai és emberi kiszolgáltatottság mellett az isteni predestináció súlyát is ábrázolja. Egy - az elszenvető szempontjából - külső hatalom mindig óriási kényszerítő erő, állandóan megvan a lehetősége annak, hogy beleszól életünkbe, akár negatív, akár pozitív értelemben: ezért a függőség kiszámíthatatlan, irracionális állapotot idéz elő. Roppant jellemző a ciklus címadó írásában a miniszter szájából elhangzó kijelentés: „- Germannak nincs szabadsága arra, hogy meghatározza, milyen mértékben védjük őt”, de ami a legfurcsább, „még nekem sincs szabadságom arra, hogy cikket közöltessek magam ellen” - mondja ugyanő. Félrevezető lehet pusztán a szabadság kérdéseként értelmezni ezeket a megállapításokat, mert a hatalmi viszony moráljának csak egyetlen szegmentumát jelenti a korlátozottság. Alapvetőbb a személyiség tartalma szempontjából a szélsőséges jelleg, mert ez arra kényszeríti az embert, hogy ugyanilyen határozottan nyilvánítsa önmagát, döntsön. A szélsőséges hatalom személyiségei is szükségképpen szélsőségek lesznek, típusokat alkotnak: *A csomó* c. írásban Nagy Sándor a lelkiismeret-furdalásos diktátor, a *Phalarisznál* címűben a főhős a megalkuvó típusa, és így tovább lehetne sorolni a szerepeket. Típusokról, szerepekről van szó, mert minden hatalom - a diktatúra leginkább - szerepekbe kényszeríti az embert: a *Hóhértörténetek* veti fel talán legélesebben a szerepek paradoxonjait mint személyiségválságot. Egy hóhér, aki tisztességesen végzi munká-

jót a törvény szellemében, de törvény előtt áll, akire szükség van, mégis lenézik - merő anakronizmus.

Más szempontból jelenik meg az *Éntörténetek* elbeszéléseiben a személyiség morális felfogása. Az egyénnek már lehetősége nyílik differenciáltabb cselekvésre, közvetlen személyközi kapcsolatok jöhetnek létre, nem pusztán szerepek találkozája zajlik, ahogyan korábban; a dilemmák megoldását kevésbé determinálja külső hatalom. Kulcsfontosságú *A bolondokházában* c. írás, mert egyfajta hidat ver a két téma között. Szó van még ugyan a politikai, uralmi viszonyról, vannak még státusok, de csak karikatúrájuk látszik, s az itt megfogalmazott észrevétel inkább lezárása az előző témának, mint folytatása: „A boldogság - ösztöneink főcélja - tompít, butít, kiegyezésre sarkall. Az uralmon lévők alkut kínálnak az alattvalóknak: [...] csak jóval az egyezmény megkötése után szokott kiderülni, hogy a hatalomról lemondva a saját magunk fölötti uralmat is kiadjuk a kezünkbe.” Fontosabbnak látszik az egyén problémája, másokhoz fűződő viszonya: ápolónak az ápolthoz, férfinak a nőhöz, mint az egyén politikai véleménye, hovatartozása. Szinte programszerű a lezüllött doktor észrevétele: „Csakhogy a természetet, még ha lélek hatja is át, nem kenyerizheti le tartósan a morál, akaratlanul is benső törvényét, körben forgó változékonyságát kell követnie...” Változékonyságunk a garancia arra, hogy senki sem tiszta magatartástípus, s ebből következik, hogy döntéseink differenciáltsága nehezen értékelhető a jórossz kategóriákban. Mindenképpen van összefüggés az alkukba visszahúzódó hatalom és az egyén szabadsága közt, mert ez a szabadság teszi lehetővé alternatíváinkat, ám a kérdés ez: mihez kezd az ember ezek után, tartja-e magát valami morálhoz, vagy létrehoz-e ilyet? *A kibúvó*-ban még csak gyötrő kétség volt az erkölcsi bizonytalanság, de a ciklus záródarabjában, a *Buszon* hosszas elmélkedései arról győzik meg a főhőst, hogy létezésünkhöz tartozik az immoralitás: „arcunkon a megbocsáthatatlan, de elkerülhetetlen megalkuvások nyoma, lefekhetünk vagy elbánhatunk egymással, a következmények beláthatók. A holtaknak azonban nem kell elviselniük a hétköznapi botrányát, önvédelmünk páncélburkát lézerpillantásuk könnyedén fúrja át.”

Aművészetben éppúgy le kell számolni tévhiteinkkel, mint bárhol másutt, sőt talán naivitásunk csúcsát képezik artistikus hiedelmeink. Már az első ciklusban gondosan előkészítette Eörsi ennek leleplezését, jól lehet a kezdő csokorba került, *A mutató* című írás jobban illenék az *Egy derülőt emlékeiből* gyűjteményébe, mivel itt elemzi az alkotás problémáit, kutatja a művészet státusának gyenge pontjait. *A mutató* elsőül azt a felfogást tette nevetségessé, hogy a művészet közvetlenül hat az életre, segíteni tud gondjaink megoldásában. Egyértelműen elkülönül e negatív példázatban két terület egymástól: a hétköznapi problémákra csak hétköznapi válaszok adhatók, a művészet ilyen értelemben nem funkcionális. A következő glorifikált hagyomány az irodalom, a művészet stilizálva megszépítő, érzelmi kapcsolata világunkkal, amit a *Buszon* című elbeszélésben fejtegetett a főszereplő. Csattanós válasz érkezik erre most *A festő nő telefonál* groteskségében, ahol

egy csótány magasztosul művészi tárggyá a „művésznő” beteges fantáziája által. Gunyoros, végtelenül cinikus *A kultúra szerelmesei* c. írása, ezzel a befogadóba vetett szende bizalmat figurálja ki, ugyanúgy, mint az *Autókázás Hollywoodban*. Az *Ajánlat* tanulsága pedig az, hogy mint minden, a művészet is árucikk lehet, illúziókat tovább táplálni hiábavaló, az artistikum moralitás alapja nem lehet.

Akötet legszomorúbb része az utolsó szakasz, *Az élet megy tovább*, de ezt az érzést nem az író sugalmazza, hiszen iróniája töretlen, a ciklusban összegződő konklúziók látens ítéletei elkeserítőek. Mert bizonyos, hogy a morál végleges visszavonása, tagadása történelmi: és nem arra az eredeti kérdésre felelve, hogy cselekedhetünk-e erkölcsösen, hanem annak horizontjában szól a kérdés, hogy létezik-e mögöttünk álló metafizikai morál, akár a világban magában, akár Isten által, és hogy ér-e valamit naiv, őszinte hitünk? Az erkölcs kategoriális fogalma - elméleti jellegének dacára - a gyakorlati étellel áll elválaszthatatlan kapcsolatban, fedik egymást, másrészt az elméletnek mindig túl kéne nyúlnia a gyakorlat határain, ha útmutató fensőbbségéhez ragaszkodik. De Eörsi leszámol a probléma efféle szemléletével, mert azt bizonyítja be, hogy a mindennapi élet tapasztalata lépi túl elméleteinket.

ALukács Györgyről írott mű, az *Egy beszélgetés*, vagy pedig a *Godot kudarcából* arra intenek, hogy vagy elméleti bukfencsel, vagy pedig néma szkepszissel fogadhatjuk el teóriánk kényszerű lemaradását, aszinkroniáját, benső elégtelenségét. A holocaust óta nyilvánvalóan értelmetlen külső jószándékot, megfellebbezhetetlen morált elvárni, mint ezt két másik példázat bizonyítja. S az egzisztencia fogalmára szükségszerűen visszahat ez a tanulság: a gyorsan változó világ megváltoztatja az embert is, a jámbor jószándék csak viccelődésre ad alkalmat. A tamaskodóknak *A fogadás* vagy az *Egy szervízben* jelezheti, hogy milyen nevetségessé, felesleges buzgósággá a bizalom, a tisztességesség görcsös igyekezete, mennyire keveset ér ez a „mutató” mások immoralitására, a tények amoralitására vetítve.

Eörsi István negatív példázatai, „illúzióveszejtő” írásai pontosan jelzik annak a kiábrándulási folyamatnak az állomásait, amin nemcsak ő és a magyar értelmiség ment keresztül, hanem amit az európai gondolkodás is ezzel párhuzamosan bejárt. Művei azonban messze túl vannak a szimpla korrajzon; esztétikai kidolgozottságuk példásan egyenletes, a könyv minden darabja magas színvonalú irodalmi alkotás önállóan is. Szabatos szerkesztésük, nyelvi, gondolati hajlékonyságuk, tartalmi sokszínűségük és változatos formájuk az egyes novellákat dicséri, gondos válogatósságuk és elrendezésük, optimista cinizmusuk a kötet egészére jellemző tulajdonság. Kétséget kizáróan irodalomtörténeti jelentősége van a könyvnek; túl a szerző életművén, a magyar irodalom legújabb fejezeteiben is kiemelt hely illeti meg, lévén autentikus megfogalmazója és összegzője az utóbbi évtizedek folyamatainak, önletrajzi vonatkozásai révén pedig illeszkedik a kortárs irodalom aktuális tendenciájához.

(*Pesti Szalon*, 1995.)